

УДК 902.903 (477)

Степанчук В.М.
Науменко О.О.

РЕМОНТАЖ ВАПНЯКОВОЇ ГАЛЬКИ З НИЖНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ МЕДЖИБІЖ А: ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено аналізу складня вапнякової гальки, фрагменти якої були знайдені на стоянці Меджибіж А у 2-му горизонті V культурного шару, що корелюється з широкинським часом. Предмети були виявлені у 2017 р. під час встановлення геологічного зондажу на квадраті 3D. Тут, на ділянці, що прилягає до недослідженої площі квадрату 4D, було ідентифіковано 477 вапнякових артефактів, частина яких збирається в складні. У цій роботі публікуються попередні підсумки аналізу складня з найбільшим числом аплікацій: дев'ять елементів з'єднуються в майже комплектну (відсутні лише кілька фрагментів) окремість вапняку.

Ключові слова: ремонтаж, технологічний аналіз, вапняк, нижній палеоліт, Меджибіж А, широкинський час (OIS 21–35).

This paper is devoted to the analysis of limestone pebble refitting, fragments of which were fixed at the site Medzhibizh A in the 2nd horizon of the cultural layer V, which correlates with the Shyrokyne age. Artifacts were detected in 2017 during the geological probing on square 3D. 477 limestone artifacts were identified on a plot adjacent to the unexplored area of square 4D. Some of them can be connected in refittings. This paper presents the preliminary results of analysis of the refitting with the largest number of applications: nine elements are connected in almost complete (missing only a few pieces) limestone jointing.

Keywords: refitting, technological analysis, limestone, Lower Paleolithic, Medzhibizh A, Shyrokyne age (OIS 21-35).

1. Вступ

Для отримання максимально широкого спектру інформації про поведінку давніх гомінін використовуються різноманітні методи. Одним із перспективних підходів до дослідження кам'яного матеріалу є технологічний аналіз. Завдяки ньому можна визначити техніки, принципи та способи розколювання, прийоми підготовки, підправки та переорієнтації, таким чином, відтворивши методи обробки предмету [6, с. 1].

Метод ремонту сугтево розширяє інформативність технологічного аналізу. Його широке використання в контексті дослідження нижньопалеолітичних індустрій почалося порівняно нещодавно. Метод ремонту був фундаментально застосований до колекції артефактів стоянки Локалалеї (Західна Туркана, Кенія) [7; 12]. За його допомогою вдалося проаналізувати загальний процес розщеплення, визначити його технічні правила та принципи. Ключову роль метод відіграв у роботах, присвячених матеріалам субблоку TD10-1 стоянки Гран Долина (Атапуерка, Іспанія). На цих матеріалах, зокрема, розроблені теоретичні основи ремонту, показані переваги методу в аналізі закономірностей просторового розподілу артефактів на стоянці [9; 10]. Різні типи ремонтажів представлені в роботі, що присвячена технологічному аналізу артефактів із субблока TD6, в матеріалах якого вдалося поєднати елементи як первинного, так і вторинного процесів обробки [11]. У межах аналізу технологічної стратегії метод ремонту використовувався під час дослідження кам'яних індустрій стоянок Північного Китаю [8]. На стоянці Меджибіж 1 (Україна) був зафіксований майже

комплектний складень гальки кременю з 3-х елементів, який є важливим для розуміння технологічних процесів індустрії [4, с. 80, 83, рис. 69].

Метою цієї статті є публікація попередніх підсумків дослідження ремонту вапнякової гальки, виявленої в матеріалах V шару стоянки Меджибіж А, зокрема, реконструкція особливостей технічних прийомів, що застосовувалися нижньопалеолітичним населенням верхів'їв Південного Бугу.

2. Матеріали

2.1. V культурний шар Меджибожа А, загальний контекст

Місцезнаходження Меджибіж А розташоване на лівому березі р. Південний Буг, на місці високого та доволі крутого борту річки (висота над заплавою становить майже 30 м), на відстані близько кілометра на захід від смт. Меджибіж Летичівського району Хмельницької області. Археологічний пункт Меджибіж А віддалений приблизно на 500 м униз за течією Південного Бугу від пам'ятки Меджибіж 1. Місцезнаходження було виявлене у 2011 р., його географічні координати: 49°25'48" N, 27°23'08" E.

У період 2011–2013 рр. і 2015–2017 рр. проводилися дослідження нижньої частини (до 7,5 м) профілю відкладів високого берега річки на врізаній ділянці загальною площею до 26 м², протяжністю до 6 м і глибиною близько 4 м у тилівій частині [5]. У нижньому фрагменті розкритого профілю виявлено не менше шести окремих горизонтів залягання артефактів, які відокремлюються один від одного піщано-гравійними та глейстими шарами без знахідок і пов'язуються з пачкою відкладів потужністю 3,5 м, що залягає на архейських гранітах. Артефакти були виявлені у відкладах завадівського (OIS 11), лубенського (OIS 13–15), мартоносського (OIS 17–19) і широкинського (OIS 21–35) етапів, представлених дерново-підзолистими, луговими і болотистими ґрунтами й озерно-алювіальними заплавами матеріалами [3]. Наразі на близько 8 м² досліджений лише верхній культурний горизонт (шар I, завадівський час) і на близько 15 м² вивчалися залишки в найнижчій частині колонки відкладів (шари V і VI, широкинський час).

Індустрія найнижчих шарів відрізняється зменшенням кількості сколів і знарядь на них і збільшенням кількості масивних артефактів на окремоствах вапняку, кварциту та граніту (хоча кремій все ще домінує). Своєрідною рисою матеріалів V шару є наявність великої кількості виробів із масивних вапнякових гальок і відходів їх обробки. На квадраті 3D на рівні 2-го горизонту вищезгаданого шару на площі приблизно 0,25 м² був виявлений і частково досліджений точок із обробки цього типу сировини. Загальна кількість знахідок сягає 477 одиниць, у той час як звичайна чисельність предметів із цієї сировини у цьому горизонті на аналогічній площі становила не більше 50-и. 109 предметів можна з більшою або меншою імовірністю віднести до артефактів. До них належить і складень, що аналізується в цій статті (окрім нього було зібрано ще 10 ремонтів, кількість елементів у яких варіюється від 2-х до 8-и).

2.2. Сировина

У вихідному вигляді окремість сировини являла собою видовжений, трапецієподібний у плані, сплющений фрагмент вапняку сарматського ярусу з еродованою поверхнею (148×92×57 мм, маса: 670 г). Вапняк – світло-сірий, органогенно-детритового типу з біогенною структурою та неясно-шаруватою, іноді пористою, текстурою. Злам не раковистий. Згладженість усіх без винятку коркових поверхонь дозволяє визначати окремість як гальку, зі ступенем обкатаності 3 згідно з [2, с. 15]. Рельєф поверхонь гальки досить спокійний, проте є виступи й западини. Загалом форма правильна у плані, проте в більш звуженому краї гальки є дзьобоподібний виступ.

Безпосередньо поблизу пам'ятки виходи сарматського вапняку у вигляді гальок чи інтенсивно обкатаних фрагментів наразі невідомі. Найближчий експонований гальковий і уламковий конгломерат зафіксований у долині р. Вовк (віддалення щонайбільше 15 км від стоянки), проте морфологія та метричні характеристики вапнякових гальок із цього місцезнаходження не корелюють із характеристиками знахідок із Меджибожа А, V шар. Виходи вапняків у вигляді блоків і фрагментів різної величини, іноді досить інтенсивно еродованих, поширені значно ширше та зустрічаються в долинах річок Південний Буг, Бужок, Вовк.

3. Методологія

Методологія дослідження відповідає вибраному підходу: ремонтування в межах аналізу технологічної стратегії. Для оптимізації етапу пошуку з'єднань була здійснена класифікація вапнякових артефактів на групи за критерієм їх макроскопічних фізичних особливостей (збереженість, еродованість, обкатаність, внутрішні включення, шаруватість і ін.). Кожному предмету був наданий шифр, а елементам у самих складнях було присвоєно порядкові номери, які відповідають послідовності редукції гальки (для збереження цілісності опису та подальших інтерпретацій порядковий номер надавався і відсутнім елементам).

Для опису окремих елементів складня використовувався стандартний техніко-морфологічний метод. На початковому етапі відбувалося морфологічне та типологічне визначення предмета, проводилися метричні виміри, оцінювалася цілісність артефакту, визначалася наявність вторинної обробки, аналізувалася площадка сколів і її метричні параметри, а також огранювання дорсальної поверхні (Таблиці 1, 2, 3). Техніко-морфологічному дослідженню негативів на нуклеусі відсутніх у колекції сколів сприяло застосування збільшувальної техніки.

Із метою вивчення послідовності редукції гальки, а також для визначення наступності та взаємозв'язку між різними системами сколювання на нуклеусі був використаний підхід, для окреслення якого найбільш вдалою назвою є «метод динамічного технологічного аналізу» (термін, запропонований В. Б. Доронічевим [1]). Проекції гальки отримали позначення від А до Ф. Визначення порядку та напрямків сколювання дозволило охарактеризувати способи та принципи розщеплення.

4. Результати

4.1. Формальний опис елементів складня

Елемент № 1 (артефакт МА-17/3D.V.1): комплектний прямовисний масивний первинний скол (54×70×40 мм, маса: 92 г) укорочених пропорцій із осьовим дистальним кінцем, підтрикутний у плані та масивний у профілі.

Елемент № 2: некомплектний скол, представлений двома аплікаційними фрагментами. *Елемент 2-а* (артефакт МА-17/3D.V.2): некомплектний прямовисний первинний скол (65×90×26 мм; маса: 100 г) укорочених підпрямокутних обрисів із пірчастим закінченням. Попри те, що відбивний горбок відсутній, а хвилі не простежуються, присутнє розширення площадки у зоні ймовірного імпульсу. Із цим потовщенням пов'язаний специфічний рельєф вентральної поверхні, який являє собою згладжене поздовжнє ребро (сплошений «гребінь», «вал»), що поширюється від площадки до дистальної частини. Відщеп має ознаки вторинної обробки: відсутнє праве, більша частина поперечного та ліве леза демонструють ознаки багаторазового навмисного видалення країв. Незрозуміло, яку технічну операцію здійснювали при фрагментації: оббивка в руках або відсікання на ковадлі. *Елемент 2-б* (артефакт МА-

17/3D.V.4): некомплектний прямовисний первинний скол (65x35x14 мм; маса: 25 г) видовжених підпрямокутних обрисів із пірчастим закінченням дистальної частини та правої латералі.

Елемент № 3 (артефакт МА-17/3D.V.3): комплектний прямовисний вторинний відщеп (73x39x13 мм; маса: 25 г) видовжених підпрямокутних обрисів із пірчастим закінченням лівої латералі. Місце прикладення імпульсу, який сколов відщеп, встановлюється за характерною канавкою (негативним перевернутим відбивним горбком), що заходиться на межі проксимальної частини та площадки сколу.

Елемент № 4: в колекції відсутній.

Елемент № 5: майже комплектний скол, представлений двома аплікаційними фрагментами. *Елемент 5-а* (артефакт МА-17/3D.V.7): базальний фрагмент прямовисного первинного сколу (59x59x17 мм; маса: 53 г), чотирикутний у плані, із пірчастим закінченням бокових латералей. Місце прикладення імпульсу, який сколов відщеп, встановлюється за наявністю потовщеної та вигнутої убік вентральної поверхні площадки, поєднаної з аналогом згладженого поздовжнього ребра (сплощеного «гребня» або «валу»), зазначеного при описі елемента 2-а, а також за наявністю канавки, яка сформувала просідання матеріалу на межі проксимальної частини та площадки. *Елемент 5-б* (артефакт МА-17/3D.V.6): термінальний фрагмент первинного сколу (35x54x12 мм; маса: 18 г), овалоподібний у плані, із пірчастим закінченням дистального кінця та лівої латералі.

Елемент № 6 (артефакт МА-17/3D.V.8): прямовисний овалоподібний скол (40x34x17 мм; маса: 15 г) із пірчастим дистальним кінцем і з негативом попереднього зняття на лівій латералі. Площадка розширена в центральній частині та вигнута до вентральної сторони, на якій присутнє згладжене поздовжнє ребро, що поширюється від проксимальної частини до медіальної та збігається з визначеною віссю сколювання.

Елемент № 7: у колекції відсутній.

Елемент № 8 (артефакт МА-17/3D.V.5): майже комплектний прямовисний прямокутний скол (53x68x24 мм; маса: 64 г) укорочених обрисів із пірчастим закінченням і площадкою «одне зняття». На вентральній частині має аналогічне елементу № 6 ребро.

Елемент № 9 (артефакт МА-17/3D.V.9): майже комплектний залишковий фрагмент гальки (115x91x37 мм; маса: 259 г), що має форму ледь видовженої неправильної трапеції. Формально може бути визначений як сплющений двобічний нуклеус із двома протилежними плоскими робочими поверхнями (перший скол, що був знятий із гальки, не пов'язаний із жодною із цих поверхонь) (рис. 1). Зняття 1 (йому відповідає елемент № 1) було здійснене ударом по площині А (рис 2: А). У результаті був сколений дзьобоподібний виступ вихідної гальки, а замість нього, у її торці, зі сторони площини Е, негатив зняття 1 утворив рівну поверхню, перпендикулярну площинам А і С. Надалі спочатку була утилізована робоча поверхня І, потім поверхня ІІ. Підставою для реконструкції саме такої послідовності слугують особливості морфології контактуючих знять 3 і 8.

4.2. Характеристика та порядок утилізації вапнякової гальки

Робоча поверхня І (рис. 1): утилізовані бічні поверхні гальки (рис. 2: А). На ній є невеликі ділянки природної поверхні, а також негативи знять 2, 3 і 4. Продукти цих дій представлені вищеописаними елементами 2-а, 2-б, 3 і відсутнім у колекції елементом 4. Зняття 2 було здійснено з крайової зони сплющеного довгого ребра гальки, перпендикулярно її довгій осі, у напрямку на бічну площину А (рис. 2: D). Зняття 3 проводилося з крайової зони випуклої сторони гальки у зустрічному до зняття 2 напрямку (рис. 2: В). Зняття 4 було зроблено на тій же поверхні, але вже з крайової зони більш масивного торця гальки в

напрямку, перпендикулярному зняттям 2 і 3 (рис. 2: F). Загалом схему розщеплення *робочої поверхні I* можна охарактеризувати як підперехресну.

На *робочій поверхні II* (рис. 1) також збереглися ділянки природної поверхні. Тут є негативи знятть 5, 6, 7, 8, які відповідають елементам складня 5-а, 5-б, 6, 7 (відсутній у колекції) і 8. Зняття 5 і 6 були зроблені в одному напрямку вздовж довгої осі гальки, з її масивного закінчення – площини F (рис. 2: F). У цьому ж напрямку був знятий скол 7, але в його випадку в якості площадки була використана дистальна ділянка негативу зняття 6. Зняття 8 було здійснено з протилежного закінчення нуклеусу, площадкою слугував негатив зняття 1. Таким чином, зняття проводилися в поздовжньому напрямку, із протилежних непідготовлених платформ, а схему розщеплення можна охарактеризувати як бідерекційну.

Площадки не демонструють жодних ознак додаткової підправки і являють собою здебільшого природну поверхню гальки. Винятком є сколи 7 і 8, зняті з поверхонь, утворених негативами попередніх сколювань (6-го і 1-го відповідно). Звертає на себе увагу те, що робочі поверхні ніяк не пов'язані: немає жодних ознак використання негативів однієї з них в якості платформ для утилізації протилежної поверхні. З огляду на характер контактної зони сколів і нуклеусу розщеплення проводилося у руках, масивним твердим відбірником.

5. Висновки

Метод ремонту, який був застосований для аналізу вапнякових артефактів, продемонстрував широкий спектр інформативного поля. Його використання допомогло визначити застосовані технічні прийоми, прийоми сколювання, принципи та способи розщеплення. Паралельний і субпаралельний способи розщеплення, характерні для складня, що публікується, є основними і для інших вапнякових ремонтів із колекції V шару Меджибожа А. Так само можна стверджувати й про типовість площинного принципу розщеплення. Важливо зауважити, що прийоми підперехресного та бідерекційного розщеплення є конкретно-ситуаційними: площадка не підготовлювалася, вибиралася підхожа поверхня (найбільш масивна частина) для зняття заготовок. Це спостереження підтверджується загальним комплексом індустрії стоянки. Утилізація вапняку на Меджибожі А відбувалася з метою отримання масивних відщепів, які могли використовуватися як без вторинної обробки, так і після неї. Аналіз складня, що публікується, свідчить про те, що певна частина сколів була отримана розщепленням у руках, із застосуванням масивного твердого відбійника. Це суттєвий нюанс, оскільки загалом нижньопалеолітичні індустрії Меджибожу характеризуються інтенсивним застосуванням прийому дроблення (або біполярного розколювання на ковадлі) [14]. Таким чином, на пам'ятці представлено досить примітивне (втім цілком усвідомлене) нуклеусне розщеплення, яке органічно вписується в межі нижнього палеоліту (моуд С згідно з [13]).

Подяки

Дослідження виконувалося при частковій підтримці проекту Ф77/50-2018 Державного фонду фундаментальних досліджень України «Найдавніші палеолітичні стоянки України в контексті колонізації Європи» та проекту М/72-2019 Міністерства освіти і науки України «Міждисциплінарне дослідження найдавніших свідчень символічної поведінки у Східній Європі». Автори вдячні Тофану А. І. за допомогу в літературному редагуванні статті.

Джерела і література

1. Дороничев В. Б. Анализ технологии расщепления камня в раннем палеолите: проблема метода / В. Б. Дороничев // Советская археология. — 1991. — № 3 — С. 130–142.
2. Кулик Н. А. Геология, петрография и минералогия в археологических исследованиях: учебно-методическое пособие / Н. А. Кулик, А. В. Постнов. — Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, Ин-т археол. и этногр. СО РАН, 2009. — 102 с.
3. Матвіїшина Ж. М. Результати палеопедологічних досліджень четвертинних відкладів палеолітичного місцезнаходження Меджибіж / Ж. М. Матвіїшина, С. П. Кармазиненко // Місцезнаходження Меджибіж і проблеми вивчення нижнього палеоліту Східноєвропейської рівнини. — 2014. — №2 — С. 49–69.
4. Степанчук В. М. Давня людина: палеографія та археологія / В. М. Степанчук, Ж. М. Матвіїшина, С. М. Рижов, С. П. Кармазиненко. — Київ : Наукова думка, 2013. — 207 с.
5. Степанчук В. Н. Первые итоги изучения нижнепалеолитических местонахождений Меджибожа / В. Н. Степанчук, С. Н. Рыжов, Ж. Н. Матвишина [и др.] // Місцезнаходження Меджибіж і проблеми вивчення нижнього палеоліту Східноєвропейської рівнини. — 2014. — №2 — С. 22–48.
6. Crabtree D. E. An Introduction to Flintworking / D. E. Crabtree. — Pocatello, Idaho : Occasional Papers of the Idaho Museum of Natural History, 1982. — P. 1–57
7. Delagnes A. Late Pliocene hominid knapping skills: The case of Lokalalei 2C, West Turkana, Kenya / A. Delagnes, H. Roche // Journal of Human Evolution. — 2005. — Vol. 48, No. 5. — P. 435–472.
8. Guan Y. Flint knapping strategies at Cenjiawan, an Early Paleolithic site in the Nihewan Basin, North China / Y. Guan, F.-G. Wang, F. Xie [et al.] // Quaternary International. — 2016. — Vol. 400. — P. 86–92.
9. López-Ortega E. Lithic refitting and movement connections: the NW area of level TD10-1 at the Gran Dolina site (Sierra de Atapuerca, Burgos, Spain) / E. López-Ortega, X. Rodríguez, M. Vaquero // Journal of Archaeological Science. — 2011. — Vol. 38. — P. 3112–3121.
10. Lopez-Ortega E. Quartz and quartzite refits at Gran Dolina (Sierra de Atapuerca, Burgos): Connecting lithic artefacts in the Middle Pleistocene unit of TD10.1 / E. Lopez-Ortega, A. Bargallo, A. de Lombera-Hermida [et al.] // Quaternary International. — 2017. — Vol. 433. — P. 85–102.
11. Mosquera M. Shedding light on the Early Pleistocene of TD6 (Gran Dolina, Atapuerca, Spain): the Technological sequence and occupational inferences / M. Mosquera, A. Ollé, X. Pedro Rodríguez-A, E. Carbonell // PLoS ONE. — 2018. — Vol. 13, No. 1. — P. e0190889.
12. Roche H. Early hominid stone tool production and technical skill 2.34 Myr ago in West Turkana, Kenya / H. Roche, A. Delagnes, J. P. Brugal [et al.] // Nature. — 1999. — Vol. 399. — P. 57–60.
13. Shea J. J. Lithic modes A–I: a new framework for describing global-scale variation in stone tool technology illustrated with evidence from the East Mediterranean Levant / J. J. Shea // Journal of Archaeological Method and Theory. — 2012. — Vol. 20, No. 1. — P. 151–186.
14. Stepanchuk V. M. Lower Palaeolithic sites of Ukraine: the main technological and typological features // Crossing the borders. Interregional and cross-cultural interactions in the context of lithic studies (15th SKAM Lithic Workshop. Abstract book). — M., 2018. — P. 10–11.

ТАБЛИЦІ

№	Тип сколу (комплектність)	Довжина (мм)	Ширина (мм)	Товщина (мм)	Маса (г)
1	Первинний	54	70	40	92
2-a	Первинний (зламаний)	65	90	26	100
2-b	Первинний (зламаний)	65	35	14	25
3	Біпоздовжній	73	39	13	25
5-a	Первинний	59	59	17	53
5-b	Первинний (фрагмент)	35	54	12	18
6	Поздовжньо-крайовий	40	34	17	15
8	Первинний	53	68	24	64

Таблиця 1. Характеристика сколів

№ сколу	Характеристика площадки	Ширина (мм)	Товщина (мм)	Кут площадки (до вентральної частини) (°)
1	Природна	62	20	85±5
2-a	Природна	59	20	85±5
2-b	Природна	13	10	85±5
3	Природна	20	11	85±5
5-a	Природна	53	14	85±5
5-b	Відсутня	–	–	–
6	Природна	36	16	75±5
8	Одне зняття	55	24	80±5

Таблиця 2. Характеристика площадки відщепів

№ дії	Поверхня	Техніка/технічний прийом	Результат
1	A	Розщеплення в руках або техніка ударів по ковадлу	Скол 1
2	D	Розщеплення в руках	Скол 2
3	B	Розщеплення в руках	Скол 3
4	F	Розщеплення в руках або техніка ударів по ковадлу	Скол 4
5	F	Розщеплення в руках	Скол 5
6	F	Розщеплення в руках	Скол 6
7	Негатив сколу 6	Розщеплення в руках	Скол 7
8	E	Розщеплення в руках	Скол 8

Таблиця 3. Послідовність утилізації нуклеуса

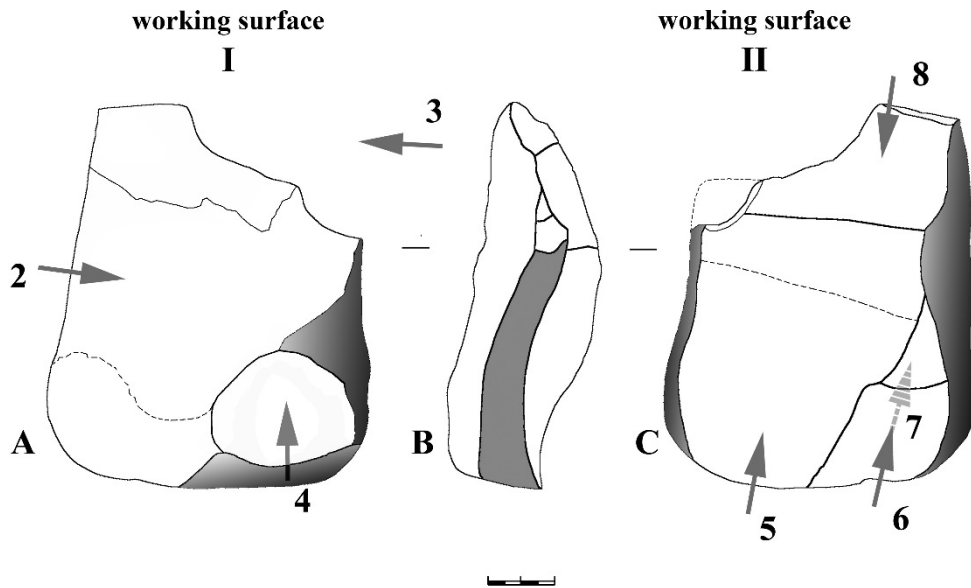

Рис. 1. Робочі поверхні I і II елемента № 9. Цифрами означено порядок утилізації нуклеуса, стрілками – напрямок дій, літерами – найменування площин.

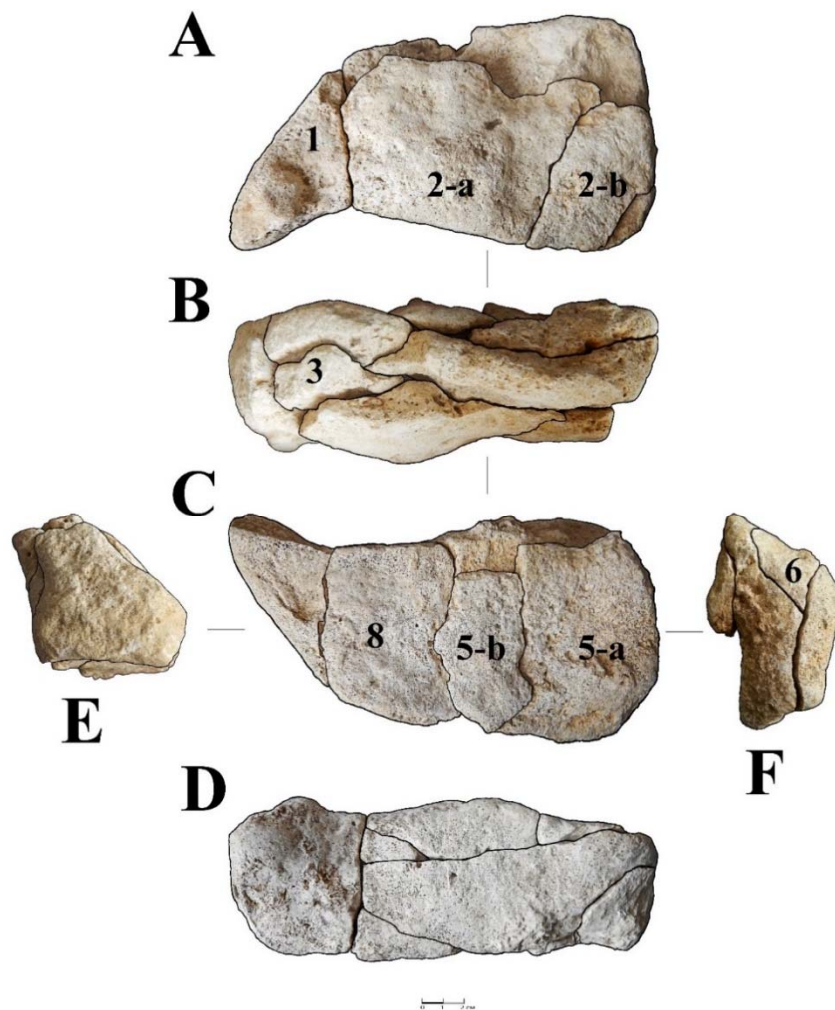

Рис. 2. Вапняковий складень із 9 елементів. Літерами від А до F означено проєкції гальки, цифрами – відщепи